Otázka: Novověká filosofie – filosofie 17. a 18. století

Předmět: Společenské vědy, Filosofie

Přidal(a): Iva Koláčková

Problém poznání

Otázka *Jak poznáváme?* se stala jedním z ústředních témat novověké filosofie. Vyznačovala se tzv. obratem k subjektu, tj. stala se filosofií lidského Já. Jednotliví myslitelé se vyznačovali tím, jak ono Já pojímali, zda člověka chápali v prvé řadě jako bytost smyslovou, vnímající, nebo rozumovou, myslící. V prvním případě je zařazujeme mezi představitele tzv. **empirismu** (řecky empeiria = zkušenost), ve druhém případě mezi reprezentanty **racionalismu** (z lat. ratio, rationalis = rozum, rozumný). Empirismus, zdůrazňující význam smyslové zkušenosti, se šířil především v Anglii, racionalismus, kladoucí důraz na samočinnost rozumu, na evropském kontinentě. K empirikům řadíme: *Francise Bacona, Thomase Hobbese, Johna Locka, Geoge Berkeleyho, Davida Huma.* Mezi racionalisty počítáme: *René Descartesa, Benedikta Spinozu, Gottfrieda Wilhelma Leibnize.*

Empirismus

- Soustřeďoval se na smyslové vnímání.

Francis Bacon

- Bacon věřil, že objevil prostředky, jak překonat nedostatky smyslů. Jedním z nich byl pro něho *experiment*, poněvadž v něm člověk již záměrně uspořádává data, která mu přinášejí jeho smysly. Druhým prostředkem mu byla nová metoda – tzv. *indukce*

(usuzování od jednotlivých faktů na obecná tvrzení).

- Důkaz pro toto tvrzení nacházíme v díle významného filosofa, politika a vědce, který stojí na pomyslné hranici mezi vlastní renesancí a klasickým novověkem – **Francis Bacon z Verulamu** (1561-1626). Bacon žil v době největšího rozmachu anglické renesance (Shakespeare), vzrůstá průmysl, věda, alchymie, astrologie. Začal studovat teologii a filosofii na Cambridge – odtud utekl. Už v roce 1584 byl poprvé zvolen poslancem Dolní sněmovny (titul barona z Verulamu) a tím začíná jeho kariéra. Zastával vysoké funkce ve státních službách. Při tomto zaměstnání mu zbylo i dost času na filosofii. Člověk, jak říkal Bacon, je teprve na začátku cesty vědění a je v jeho silách dosáhnout mnoho, velmi mnoho… Na podnět Jakuba I. byl jmenován lordem kancléřem, což byl zároveň vrchol jeho politické kariéry. O tři roky později je obviněn z úplatkářství a zbaven všech svých úřadů (omilostněn).
- Vědecká činnost přinesla Baconovi větší a trvalejší slávu než činnost politická. Bacon usiloval o rozsáhlou obnovu vědy, tj. věda jako takové vcelku i každého jejího dílčího oboru – „Velké obnovení věd“.
- Základ poznání viděl v empirii (zkušenosti) a v induktivní metodě (od dílčích poznatků k závěrům
- Ve filosofii usiluje Bacon o takový pohled na realitu, který by byl oproštěný od přesudků a který by tvořil předpoklad pro vědění, jež posune lidstvo o krok dál. Člověk je stále vystaven omylům a chybným úsudkům. Je zapotřebí očistit myšlení od všech předsudků a tradovaných omylů a za dále musíme znát a používat správný způsob myšlení a bádání.
- Lidské poznání je přesné, jestliže se zbavíme iluzí. Z lidské hlavy musíme vymazat tzv. idoly (klamné obrazy, iluze). Baconovo učení o „idolech“, jímž se zabývá dílo „Nové organon“, může být člověku návodem, jak se těchto omylů vyvarovat.
- *a)idoly rodu (idola tribus) – obsahuje všechny omyly, k nimž nás svádí lidská povaha jako taková.*
- *b)idoly jeskyně (idola specus) – omyly mají původ v individuálním založení, výchově, postojích a v konkrétní situaci jednotlivého člověka. Je jich nejméně tolik, kolik je individuí. (Kdo si myslí něco jiného než já, není normální.)*
- *c)idola trhu (idola fori) – pocházejí z kontaktů a společenského styku lidí. Zvláštní roli zde hraje řeč – nejdůležitější nástroj mezilidské styku.*
- *d)Idola divadla (idola theatri) – ovlivnění dosavadními teoriemi – přijímání názorů autorit; přecházejí z generace na generaci.*
- „Vědění je moc.“ – tím podtrhl praktický užitek vědomostí – lidé se přírody zmocnili a začali ji ovládat.
- Výsledkem Baconovy „užitné filosofie“ je torzo projektu ideální společnosti řízené učenci – „Nová Atlantida“ – ostrov šťastných lidí, kteří jsou řízeni sborem předních vědců a odborníků podle zákonů vědy. Tito lidé mají k dispozici vynálezy, které využívají ku

prospěchu všech obyvatel. Postupují dopředu podle zásad přísně metodického poznání.

Thomas Hobbes (1588-1679)

- Angličan – zkoumá otázky státu, práva člověka. Domnívá se, že přirozeností člověka je egoismus. Lidem totiž připisoval veškeré hanebné skutky – jeho nejznámějším výrokem se stalo: „*Homo homini lupus*“ – člověk člověku vlkem. Hobbes vidí člověka jako egoistu, který usiluje o vlastní výhody, tj. zachycení své existence a o vlastnictví co nejvíce statků. V přírodním stavu, kde všichni jednají podle této snahy, vládne proto „válka všech proti všem“. Tento stav neuspokojuje přirozenou lidskou potřebu jistoty. Aby nepovstala válka všech proti všem, lidé se dohodli a vytvořili stát jako nadřazenou moc – ***teorie společenské smlouvy***. Státní vůle musí být všemocná a stát nad zákonem. Stát určuje, co je dobré a špatné v mravním smyslu; určuje také, co je náboženství: podle Hobbese se náboženství a pověra liší jen tím, že náboženství je víra státem uznaná, zatímco pověra je víra, která státem uznaná není. Hobbes zdůrazňuje, že člověk může volit jen mezi dvěma zly: původním stavem, tj. naprostou anarchií, a úplným podřízením státnímu pořádku.
- Přes veškeré špatné mínění o člověku jej Hobbes chápal jako individuum, jako jedinečný subjekt, jehož samostatnost je podstatná pro lidské soužití. Státu je přisouzena nevděčná úloha: sladit navzájem samostatnost a zlobu svých členů tak, aby bylo zaručeno fungování společenství. Je to úkol, který může splnit pouze velmi silný stát – leviathan („největších z lidských mocí, která je složena z mocí nesčetného množství lidí“) – „*Leviathan“.* Hobbes svými myšlenkami přejímá pozdější myšlenky absolutismu.

John Locke (1632-1704) – Angličan – filosofie zkušenosti

- studoval přírodní vědy, lékařství a státovědu. Svůj život spojil s lordem s lordem Shaftesbury – významný anglický morální filosof, jenž ovlivnil zejména vynikající osobnosti filosofie a literatury 18. století, např. Huma, Kanta, Schillera aj.). Spolu s ním se podílel na střídavých úspěších jeho státnické kariéry. Za vlády Viléma Oranžského vykonával Locke po 11 let úřad komisaře pro obchod a kolonie. Poslední léta života strávil v ústraní.
- Locke je považován za zakladatele anglického *empirismu*. Locke koncipoval filosofii jako vědu o lidském duchu.

- V „*Eseji o lidském rozumu*“ se analyticky zabývá problémy poznání, chtěl zkoumat především původ, jistotu a rozsah lidského vědění. (Odkud lidé mají své myšlenky a představy? Můžeme se spolehnout na to, co nám sdělují smysly?).
- Locke byl přesvědčen, že všechno, co máme v myšlenkách a představách, je jen odraz toho, co jsme viděli a slyšeli. Dokud nezaznamenáme první vjemy, je naše vědomí jako „tabula rasa“ neboli nepopsaná deska. Před tím, než zachytíme nějaký vjem, je tedy vědomí stejně prázdné jako tabule před příchodem učitele do třídy. Locke srovnává vědomí také s nezařízeným pokojem. Pak ale přijdou smyslové vjemy. Vidíme svět kolem sebe, čicháme, chutnáme, cítíme a slyšíme. Vzniká to, čemu Locke říká *jednoduché smyslové ideje.* Ale vědomí nepřijímá takové vnější dojmy jen pasivně. Něco se odehrává i v něm. Jednoduché smyslové vjemy se zpracovávají myšlením, úvahou, vírou a pochybováním. Tak vzniká odraz vjemu neboli *reflexe.* Rozlišujeme tedy mezi smyslovým vnímáním a reflexí. Naše vědomí skutečně není jen pasivní příjemce. Zpracovává a uspořádává všechny smyslové vjemy, které proudí dovnitř.
- Locke zdůrazňuje, že smysly jsme schopni přijímat pouze *jednoduché vjemy.* Když například jím jablko, nevnímám celé „jablko“ jediným prostým vjemem. Ve skutečnosti prožívám celou řado takových jednoduchých dojmů – jako že něco je zelené, čerstvě to voní a je to šťavnaté a nakyslé. Až když jím jablko již poněkolikáté, uvědomím si, že jím jablko. Locke tomu říká, že jsme si vytvořili tzv*. složenou představu* o jablku. Když jsme byli malé děti a ochutnali jsme jablko poprvé, neměli jsme žádnou takovou složitou představu. Viděli jsme něco zeleného, chuť nám prozradila, že jíme něco čerstvého a šťavnatého, ale bylo to taky trochu kyselé. Postupně si skládáme mnoho takových smyslových vjemů dohromady, až si vytvoříme pojem „jablka“, „hrušky“, „pomeranče“. Když se to vezme takto, veškerý materiál pro naše poznání o světě získáváme prostřednictvím smyslů.
- Předmětem filosofie učinil obsahy vědomí – ideje a lidské poznávací schopnosti. Ideje u Locka vyjadřují to, čemu my říkáme „vidiny“, „pojmy“, „představy“, „vjemy“ či „smyslové dojmy“. Úkolem filosofa je, aby tyto ideje pozoroval, utřídil, rozložil na ty nejjednodušší elementy a objasnil jejich původ. Locke zdůraznil, že vrozené ideje neexistují. Lidská mysl je nepopsanou tabulí – nepopsaný list papíru – tabula rasa.
- *Nic není v rozumu, co by nebylo předtím ve smyslech.* Rozumu se veškerých elementů dostává výhradně prostřednictvím smyslů. Lidská mysl je nepopsaným papírem, na který se zapisuje zkušenost prostřednictvím smyslů (*sensualismus*). Zkušenost je buď zevní (počitky dané smysly), anebo vnitřní (reflexe, sebepozorování)). Poznáváme tak, že si uvědomujeme své ideje.
- Vliv měla také Lockova filosofie státu. Vychází z myšlenky společenské smlouvy a přirozeného práva. Na rozdíl od Hobbese soudí, že přirozeným stavem lidí byl stav svobody. Vznikem společnosti lidé neztratili práva na svobodu. Neztratili také práva na ochranu své osobnosti a prací nabytého majetku. Pouze právo mstít křivdy podstoupili

společnosti. Panovník je povinen respektovat přirozené právo a dodržovat zákony, ne je však vyhlašovat. To má být úkolem zákonodárného sboru. Jestliže panovník nerespektuje přirozené právo, může mu lid „smlouvu“ vypovědět, tedy panovníka svrhnout. Tyto myšlenky patří ke zdrojům Francouzské revoluce.

David Hume (1711-1776)

- poslední z velkých britských empiriků. Pocházel ze Skotska. Hume působil jako knihovník v Edinburghu, proslavil se nejenom jako nadaný filosof (bez jeho podnětů si neumíme představit vývoj moderní filosofie), ale též jako uznávaný historik, autor Dějin Anglie. Stal se bohatým a úspěšným mužem, který udržoval styky s předními osvícenci, především s J. J. Rousseauem.
- Už ve 26 letech napsal za svého víceletého pobytu ve Francii své nejvýznamnější dílo *Pojednání o lidské přirozenosti* – později ho nazval mrtvě narozeným dítětem, myšlenky zavrhl, ale přetrvávaly v něm. Přepracované vydání vyšlo o 8 let později – *Zkoumání lidského rozumu*.
- David Hume se také odvolává na zkušenost. Jako empirik spatřoval svůj úkol ve vyjasnění matoucích pojmů a myšlenkových konstrukcí, které vymysleli filosofové středověku a racionalisté 17. století. Hume se chtěl vrátit k bezprostřednímu vnímání světa smysly. Žádná filosofie „nás nemá zavést mimo každodenní zkušenost nebo nám určovat pravidla chování, která se nápadně liší od těch, jež nám přináší reflexe každodenního života.“
- Je důsledný ve sví důvěře, ve schopnosti lidského vnímání, které je prý schopno si opatřit pro potřeby vědění dostatečné množství smyslových údajů a představ. Základ každého poznání tvoří smyslové vnímání

Hume začíná tvrzením, že člověk má dva různé typy představ. Jsou to dojmy a ideje.

- *imprese – dojmy:* – jsou to vlastně živé, momentální počitky, které vznikají, když vidíme, slyšíme, hmatáme, nenávidíme, milujeme atd. Jedná se o bezprostřední smyslové vnímání vnější reality.
- *ideje* – představy (složené a jednoduché) – Jednoduché ideje vznikají tehdy, když se rozpomínáme na nějaký smyslový dojem. Jde o jakési kopie našich impresí. Pod idejemi se představuje vzpomínky na dojmy. Složené ideje se vytvářejí spojováním jednoduchých elementů (impresí a idejí).
- Když se popálíte o kamna, máte bezprostřední dojem. Později třeba vzpomínáte na to, jak jste se spálili. Tomu právě Hume říkal idea. Rozdíl je ten, že dojem je silnější a

životnější než pozdější vzpomínka na něj. Můžeme říct, že smyslový dojem je originál a idea nebo vzpomínka je jen bledý otisk smyslového dojmu. Protože přímou příčinou ideje, která se skrývá ve vědomí, je přece právě dojem.

Složené ideje – spojování idejí a dojmů. Principy, podle kterých k takovému sdružování dochází, se nazývají asociace (z lat. ad = při, socio = spojuji). Hume říká, že sdružování čili asociace představ probíhá třemi způsoby:

- asociace podle podobnosti (odlišnosti) – př. když někoho vidím na fotce, představím si živého; když někdo řekne dobro, vyřkne druhý zlo
- asociace podle časové a prostorové sounáležitosti – sdružují se věci, které se někdy potkaly, buď v nějakém čase nebo nějakém místě
- jako příčina a účinek – ideje se sdružují na základě kauzality (příčinnosti) – př. když uvidím salám, řeknu si, že je to k jídlu.

Vidíme-li po sobě dvě události, například slunce a tající sníh, usuzujeme na kauzalitu. Co nás však opravňuje k jistotě, že tak nastane vždy? Jestliže se fyzikální zákony osvědčily v minulosti, nemusí to logicky vzato znamenat, že se osvědčí i v budoucnosti. Naše očekávání, že tomu tak bude, se zakládá na zvyku a víře. Hume navrhuje nahradit v přírodních vědách přísnou kauzalitu pravděpodobností. Původní poznání jsou dojmy, ideje jsou vybledlé pojmy.